The page features an abstract graphic design with various geometric shapes and lines. At the top, there are two large rounded rectangles connected by a horizontal line. Below this, a vertical line descends from the left, with a horizontal line branching off to the right. This horizontal line has a black sunburst icon and a teal circle. Further down, another horizontal line branches off to the right, leading to a large teal rounded rectangle containing white text. At the bottom, there is a large rounded rectangle with horizontal lines, and a solid black square to its right.

«НАРКОЗЛОЧИНИ» В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ:

можливості для зменшення
в'язничного населення
в умовах пандемії COVID-19

звіт за результатами
аналітичного дослідження

Звіт за результатами дослідження «Наркозлочини»
в системі кримінальної юстиції: можливості для
зменшення в'язничного населення в умовах
пандемії COVID-19. Київ, 2021. 44 с.

Підготовлено БО «FREE ZONE» в межах проєкту
«Забезпечення права на здоров'я людей, які
перебувають установах Державної кримінально-
виконавчої служби України, в умовах пандемії
COVID-19» за фінансової підтримки МФ
«Відродження».

зміст

- 4** Перелік умовних скорочень
- 5** Актуальність та методологія дослідження
- 12** Кількість засуджених з досвідом вживання наркотиків в системі відбування покарань
- 14** Кількість засуджених з досвідом вживання наркотиків та наркозалежних в установах виконання покарань
- 21** Покарання за діяння, передбачені ст. 309 КК України
- 33** Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочин за ст. 309 КК України
- 40** Вживання наркотичних речовин як детермінант вчинення злочинів проти власності
- 43** Висновки та рекомендації за результатами дослідження

умовні скорочення

Департамент – Департамент з питань виконання кримінальних покарань

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба України

ДУ ЦОЗ ДКВС – Державна установа «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України»

КК України – Кримінальний кодекс України

ВІЛ – вірус імунодефіциту людини

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ЗПТ – програма замісної підтримуючої терапії

КМУ – Кабінет Міністрів України

ЛВІН – люди, які вживають ін'єкційні наркотики

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

Мін'юст – Міністерство юстиції України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СІЗО – слідчий ізолятор

УВП – установа виконання покарань

ПАР – психоактивні речовини, у т. ч.

наркотичні речовини. У цьому дослідженні споживання ПАР вживається для позначення споживання саме наркотичних речовин.

«Наркозлочини» – злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних та психотропних речовин.

Пандемія COVID-19 змусила більшість країн Європи та світу подивитись на пенітенціарні установи, як на місця великого скупчення людей, які здебільшого мають проблеми зі здоров'ям та є уразливими категоріями населення.

COVID-19 виявив одну з найбільших проблем місць несвободи – неможливість забезпечити право на охорону здоров'я засуджених в умовах пандемії (приміром, у розпал пандемії в США смертність від COVID-19 серед засуджених була у 5 разів вища за смертність серед загального населення). Згідно загальними даними, оскільки стан здоров'я ув'язнених, як правило, гірший, ніж у решти населення, вони наражаються на більш високий ризик ускладнень і смерті від COVID-19. Станом на початок червня 2020 року в'язниці 78 країн зареєстрували 68 989 підтверджених випадків COVID-19, а у 33 країнах – 1 106 смертних випадків. Ці цифри, скоріше за все, є консервативними оцінками через брак тестів і заниження поданих даних.

Перше, що почали робити країни світу, – це зменшувати чисельність пенітенціарних установ та максимально застосовувати альтернативні тюремному ув'язненню санкції для тих осіб, які не становлять небезпеку суспільству або є старими, немічними та хворими. Наприклад, Нідерланди зменшили майже на 10% в'язничне населення за рахунок звільнення осіб з низьким ризиком вчинення злочину під електронний моніторинг додому.

З 2020 до 2021 року в'язничне населення у різних країнах світу зменшилось від 7% в Англії та Уельсі до 20% у Колумбії.

Також зміни в організації роботи зачепили і пробацію. У низці країн вводили певні обмеження для забезпечення працівників та клієнтів пробації:

- бесіди з клієнтами здійснювалися телефоном, електронною поштою або за допомогою відеозв'язку (Бельгія);
- нагляд здійснювався, зокрема, за допомогою електронного моніторингу (Нідерланди);
- рекомендувалося максимально працювати вдома (Данія, Великобританія, Франція)
- припинялося виконання громадських робіт, будь-яких освітніх заходів.

Тим часом в Україні

Україна не долучилася до світових тенденцій і це видала жодного нормативно-правового акту щодо звільнення засуджених до позбавлення чи обмеження волі.

Натомість 13 березня 2020 року було заборонено всі види побачень для засуджених та відвідування УВП представниками громадськості та ЗМІ. Ця заборона тривала майже рік (до лютого 2021 року).

БО «FREE ZONE» відкрито закликала ще у квітні 2020 року до зменшення тюремного населення. Однак державна політика залишилась незмінною та зумовила супутні проблеми: звільнені особи не мали можливості дістатися місць проживання через обмеженість руху міжміських транспортних

напрямів. Те ж стосувалось клієнтів пробації, які не могли вчасно прибути. Представники НУО, які здійснюють соціальний супровід уразливих категорій засуджених, не могли відвідувати УВП. Система стала більш закритою від ЗМІ та громадськості, а також фіксувалися різноманітні порушення, пов'язані з ізоляцією, тестуванням тощо.

Політика щодо звільнення засуджених з УВП

На сьогодні єдиним способом звільнитись з установ є відбуття строку та умовно-дострокове звільнення: амністія та помилування як політичні інститути є нестабільними. Про це свідчить той факт, що остання амністія оголошувалася у 2016 році. 8 жовтня 2021 року Президент помилував 31 засудженого військового.

У 2019 році Президент видав вісім указів про помилування 97 засуджених осіб, а за перше півріччя 2020 року – два укази про помилування 10 засуджених осіб. Який відсоток з цих осіб були помилувані в межах домовленостей про обмін з бойовиками або Росією, Департамент повідомляти не став.

Така державна політика зумовлює пошук альтернативних стратегій для зменшення тюремного населення та забезпечення при цьому балансу суспільної безпеки. Один із них – системна цільова робота із окремими уразливими групами засуджених, зокрема, з особами, які мають досвід вживання наркотичних речовин, та наркозалежними.

Достеменно не відома кількість таких осіб в установах виконання покарань та під наглядом органів пробації, так як загальна сума

споживачів ПАР не обмежується засудженими за злочини у сфері обігу наркотичних речовин. Як показало наше дослідження, в установи виконання покарань особи потрапляють за інші, здебільшого майнові, злочини, при цьому маючи досвід вживання наркотичних речовин.

За наявності хибної думки про те, що наркозалежні – це злочинці, які підлягають покаранню, а не хворі, яким необхідна медична допомога та соціальний супровід, вони стають невичерпним джерелом поповнення пенітенціарного населення України.

Характерною ознакою наркозалежних засуджених є низка супутніх соціально небезпечних хвороб: ВІЛ, ТБ, вірусних гепатитів. Поширеність цих хвороб майже у 10 разів більше в УВП, ніж у вільному суспільстві. Саме тому в межах проєкту «Забезпечення права на здоров'я людей, які перебувають установах Державної кримінально-виконавчої служби України, в умовах пандемії COVID-19» одним з ключових напрямків стало проведення дослідження щодо можливості удосконалення чинного законодавства щодо окремих уразливих категорій засуджених, а саме осіб, засуджених за «наркозлочини».

Можливо, пандемія COVID-19 може допомогти надихнути та переосмислити використання позбавлення волі у якості санкції для осіб, які вживають наркотики. Альтернативи у виді доказових реабілітаційних програм можуть допомогти зменшити кількість людей, які перебувають в установах виконання покарань.

Гіпотези дослідження

Засуджені за «наркозлочини», пов'язані із зберіганням наркотиків без мети збуту (тобто для власного користування), не отримують кваліфікований соціальний супровід та співрозмірну допомогу, що в подальшому може призводити до вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Практика призначення покарань за «наркозлочини», пов'язані із власним споживанням може призводити до збільшення тюремного населення за рахунок споживачів ПАР.

Відсутня адекватна та доказова система роботи із особами в УВП, які мають досвід вживання ПАР, та з особами, які мають психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання ПАР.

Важливо

Не всі засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних речовин є споживачами ПАР. Так само, помилково також вважати, що кількість наркозалежних в системі виконання покарань вираховується лише за фактом вчинення кримінальних правопорушень та злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Також не всі особи, які мають досвід вживання ПАР, є наркозалежними.

У ході дослідження аксіомою є твердження, що особи, засуджені за статтею 309 КК України, ймовірно виробляють, виготовляють, зберігають, придбають, перевозять чи пересилають наркотичні засоби без мети збуту, тобто для власного споживання, що не є злочином, однак вищезазначені дії можуть бути супутніми власному споживанню.

Мета дослідження

Доведення або спростування гіпотез через аналіз політики та практики призначення покарань за злочини, пов'язані з обігом наркотичних речовин та відбування покарань осіб, які мають досвід вживання ПАР.

Методологія дослідження

Первинне дослідження

- Проаналізовано 2000 вироків судів першої інстанції на всій території України, починаючи з 2019 року і до сьогодні, за злочин, передбачений статтею 309 КК України. При вивченні кожного вироку до уваги приймалася така інформація: соціально-кримінологічна характеристика осіб (стать, майновий, сімейний стан, освіта); вид вчиненого діяння; вид і розмір наркотичного засобу; призначене покарання (для пошуку та аналізу судових рішень використовувалися Єдиний державний реєстр судових рішень та

Verdictum Liga 360);

- проаналізовано 1000 вироків судів першої інстанції за злочини проти власності та виду покарання за них;
- надіслано запити до Департаменту з питань виконання кримінальних покарань та Національної поліції України.

Вторинне дослідження

Таке дослідження передбачало пошук та вторинний аналіз наявної інформації відповідно до теми дослідження, зокрема статистичних звітів, наукових публікацій, дисертацій. Для аналізу було використано відкриті офіційні дані (звіти ЦОЗ ДКВС, [Аналітична карта ДКВС](#), звіти ДУ «Центр пробації»), масив даних у системі Google Академія, за базою наукової періодики України на сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, пошуковою системою даних наукових цитувань Open Ukrainian Citation Index (OUCI).

кількість засуджених з досвідом вживання наркотиків в системі відбування покарань

В Україні офіційна статистична інформація щодо злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних та психотропних речовин, наявна у вигляді двох статистичних звітів: [Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення](#) та [Єдиний звіт про кримінальні правопорушення](#). Зазначені звіти знаходяться у вільному доступі та щомісячно розміщуються на сайті [Офісу Генеральної прокуратури України](#) (далі – [Офіс ГПУ](#)), а також [у системі «ДІЯ»](#). Разом із тим, це лише статистичні дані, з яких неможливо встановити, які саме речовини та яка їх кількість були предметом злочину. У той же час, така інформація вноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань, доступ до якого мають лише представники правоохоронних органів України.

За [наявною інформацією](#), правопорушення, передбачені ст. 309 КК України, мали таку динаміку: якщо в 2020 році їх було виявлено 15 874, що значно менше не тільки в порівнянні з 2009 – 31 885 і 2010 – 30 747, але й з 2019 – 18 623 та з 2017 – 20 071.

У 2020 році було виявлено 8 507 фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів (ст. 307 КК), із яких про підозру повідомлено 6 169 особам (72,5%), що дещо більше ніж у 2019 – 4 303, у 2018 – 3 472, у 2017 – 3 064, у 2016 – 869 та у 2015 – 5 064. У той же час до суду направлено ще менше обвинувальних актів – 4 962 (або 58%), що

теж дещо більше ніж у 2019 – 3 334, 2018 – 2 802, набагато більше ніж у 2016 – 634 та приблизно на одному рівні з 2017 – 4 414 та 2015 – 4 712.

Знайти офіційну статистику щодо інших злочинів, вчинених саме наркозалежними, виявилось неможливим. Проаналізувавши кілька сотень минулорічних вироків українських судів, журналісти встановили, що у 2020 році ухвалено 265 вироків особам, які вчинили злочин у стані наркотичного сп'яніння. За даними судової статистики, на 1,9% зменшилася кількість осіб, які вчинили злочини у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, – 6,6 тис.; як і в попередньому році, це кожен десятий засуджений; їхня частка від загальної кількості засуджених за всі види злочинів становила 9,8%. Але саме кількість злочинів, вчинених у зв'язку з наркозалежністю, є невідомою та окремо не обліковується.

Більш важливий показник – кількість осіб, які вчинили злочин за статтею 309 КК України повторно у 2020 році. Із 9 702 виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, повторно вчинили злочин 2 467 осіб, у 58% (1 443 особи), з яких ще не знята і не погашена судимість.

Невтішною є загальна статистика наркозалежності в Україні. Так, за даними МВС України кількість наркозалежних, що офіційно перебувають на обліку, перевищила 150 тисяч людей. Однак, на думку фахівців, у нашій державі їх понад 1 мільйон. Кожної доби від наркозалежності помирають близько 20 осіб.

кількість засуджених з досвідом вживання наркотиків та наркозалежних в установах виконання покарань

Такої статистики в Україні не ведеться, однак існує низка способів приблизно вирахувати таку кількість.

Біоповедінкові та інші наукові дослідження

У 2019 році було проведено **Інтегроване біоповедінкове дослідження серед засуджених в межах реалізації проекту Глобального фонду для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією**. На основі спеціальної методики вираховано кількість такої категорії осіб. Дослідження було оприлюднено у 2020 році й в основних результатах оцінки ризикованої поведінкової практики в УВП зазначено:

- мають досвід вживання неін'єкційних наркотиків будь-коли 49,2% засуджених, в тому числі 50,9% серед чоловіків і 33,1% серед жінок. Найбільша питома вага тих, хто має досвід споживання неін'єкційних наркотиків – у віковій групі 30–39 років (56,8%).
- мають досвід споживання ін'єкційних наркотиків 31,2% засуджених. Серед ВІЛ-інфікованих питома вага таких споживачів становить 54,2%, найбільш часто наявність досвіду споживання наркотичних речовин шляхом ін'єкцій декларували ув'язнені віком 30–39 років, чоловіки частіше жінок – відповідно 31,9% та 21,4%.

Відповідно до цього дослідження половина засуджених має досвід вживання ПАР, а кожен третій засуджений до позбавлення волі в Україні споживав ін'єкційні наркотики.

За даними **Звіту** щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік (за даними 2019 року) орієнтовна чисельність ув'язнених осіб, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом та мають в анамнезі інфекційні захворювання, становить: гепатит В – 54 особи, що становить 0,10% від загальної кількості ув'язнених осіб; гепатит С – 626 осіб, що становить 1,15%; ВІЛ-інфекція – 720 осіб, що становить 1,36%; туберкульоз – 123 особи, що становить 0,23%. Видається, що така інформація стала доступна через облік суспільно небезпечних захворювань і була похідною при обліку хворих на гепатит, ВІЛ та ТБ.

Оцінка ризику вчинення повторного правопорушення

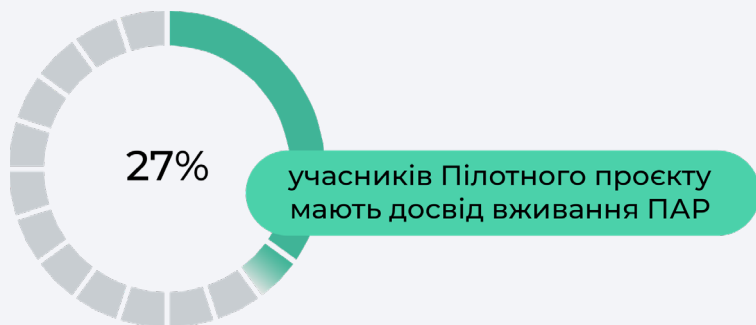
з 1 січня 2020 року була затверджена оцінка ризику вчинення повторного правопорушення. Вона заповнюється на кожного засудженого, а дані вносяться до Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту. З часом можливо буде вирахувати кількість засуджених, які мають високий ризик вживання ПАР. Визначення цього ризику ґрунтується на досвіді вживання ПАР до засудження та рівня мотивації до зменшення його вживання.

Відповідно до офіційного запиту до Департаменту з питань виконання покарань, щоб дізнатись кількість засуджених до позбавлення волі, у яких відповідно до оцінки

ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (Розділу 2.7) є середній або високий фактор ризику вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів станом на червень 2021 року (окремо середній і високий).

Однак було **повідомлено**, що не вбачається можливим надати відповідь, у зв'язку з тим, «що наразі відбувається тестова експлуатація Реєстру».

У 2020-2021 роках реалізовується Пілотний проєкт «Взаємодія уповноважених органів з питань пробації та установ виконання покарань при умовно-достроковому звільненні засуджених до позбавлення волі на певний строк або заміні невідбутої частини покарання більш м'яким».

У межах цього проєкту було відібрано 52 засуджених з 5 виправних колоній та проведено оцінку ризику вчинення повторного правопорушення. Високий або середній рівень ризику вживання ПАР було виявлено у 14 осіб (11 чоловіків та 3 жінок). Тобто 27% серед учасників Пілотного проєкту мають досвід вживання ПАР та високу ймовірність без належного соціального супроводу та реабілітації повернутися до вживання.

Адміністративний нагляд за звільненими з УВП

Є така норма в чинному законодавстві, яка закріплює здійснення нагляду органами Національної поліції за особами, засудженими до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Дані щодо кількості таких осіб дають відповідь на кілька важливих питань:

- скільки в середньому засуджено до позбавлення волі осіб за «наркозлочини»
- скільком особам, на думку адміністрації УВП, необхідно застосування адміністративного нагляду як до таких, що схильні до рецидиву.

Було повідомлено, що статистика окремо за категоріями не ведеться – рахується тільки загальна кількість осіб, які знаходяться на профілактичному обліку. А у відповіді на офіційний запит до Національної поліції (від 23 червня 2021 року № 226) повідомили, що станом на травень 5 944 особи були на профілактичному обліку. Однак під адміністративний нагляд підпадає 4 категорії звільнених, тому відомостей щодо осіб, засуджених за «наркозлочини» отримати не вдалось.

Офіційні статистичні дані з відкритих джерел

Віднедавна ЦОЗ ДКВС почав надавати звіти, пов'язані з медичним забезпеченням засуджених в УВП. Йдеться про осіб, які стоять на обліку як такі, що мають психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання ПАР:

Підвищення складає 32% від відповідної кількості осіб у 2019 році та 40% від аналогічної цифри за 2018 рік.

Працівники ЦОЗ ДКВС вбачають причину такого росту з підвищенням виявлення захворюваності на психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання ПАР.

В УВП існує ще один облік – кількість засуджених до позбавлення волі, які перебували на обліку в установах виконання покарань як схильні до вживання та розповсюдження наркотичних та одурманюючих речовин станом на:

Залишається невідомим, які підстави потрапляння до цього обліку, як обидва обліки взаємодіють між собою (окрім того, що один – медичний, інший – для оперативної інформації), і які наслідки для засудженого перебування на цих обліках.

Висновок

Однозначної відповіді на питання, скільки засуджених споживачів ПАР перебувають в системі відбування покарань, немає. Більше того, таких осіб «не видно» в системах обліку та статистики системи виконання покарань та органів Національної поліції, на відміну від ВІЛ-інфікованих чи хворих на вірусні гепатити. Хоча саме вживання наркотиків є ризикованою поведінкою, яка призводить до вищевказаних захворювань.

Через відсутність таких цифр неможливо проаналізувати, споживання яких ПАР найбільш поширене серед ув'язнених та засуджених, відповідно як і інтервенції слід використовувати.

У такому разі одразу під сумнів стає ефективність програм в УВП, як таких, що не мають гендерно-орієнтованого підходу, який би враховував досвід вживання наркотичних речовин, вік, стать, рівень прихильності до наркотичних речовин.

З іншого боку в відкритому доступі знаходиться вся актуальна статистика щодо вчинення кримінальних правопорушень та злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. Можна легко дізнатися кількість вчинених злочинів за необхідний проміжок часу, скільки справ розглядалось, вік, освіта та зайнятість осіб на момент вчинення злочину. Це свідчить, що споживання наркотиків на сьогодні в Україні – більше кримінальне поняття, аніж медичне.

Через недоступність достовірних даних щодо споживачів ПАР в УВП погодимось з авторитетним дослідженням та результатами пілотного проєкту.

Припускаємо, що від 30% до 50% засуджених в УВП мали досвід вживання ПАР.

І це найоптимістичніший варіант, враховуючи, що у Європі вважається, що до 70% засуджених мали досвід вживання заборонених ПАР.

покарання за діяння, передбачені статтею 309 КК України

Однією з гіпотез дослідження є те, що практика призначення покарань за «наркозлочини», пов'язані із власним споживанням, може призводити до збільшення тюремного населення за рахунок споживачів ПАР та наркозалежних осіб.

Для її доведення або спростування було проаналізовано 2000 рішень судів першої інстанції на всій території України, починаючи з 2019 року і до липня 2021 року.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень розглядалися вироки судів першої інстанції у справах за ч. 1-3 ст. 309 КК України. Вибірка була випадковою – усього по 80 (20 – 2019 рік, 30 – 2020 рік, 30 – 2021 рік) у кожній області та місті Києві.

Основні покарання, які призначалися судами за цією статтею:

Що спільного у всіх цих видах покарань?

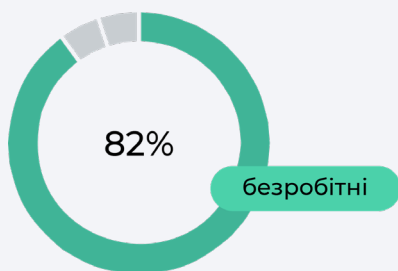
- ігнорують факт споживання ПАР та можливу наркозалежність
- вимагають значних витрат на їхнє виконання
  - у більшості випадків значно погіршують ситуацію особи

Штраф

Третина всіх покарань карається саме штрафом – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій КК України, з урахуванням положень ч. 2 ст. 53 КК України.

Можна оплатити штраф, тим самим виконати покарання. Особа не потрапляє вглиб кримінальної юстиції.

Що не так зі штрафом як видом покарання для наркозалежних?

80% засуджених, вироки яких ми дослідили, на момент вчинення злочину не мали роботи, а відповідно і легального джерела доходу.

Офіційна статистика підтверджує цей факт: із 9702 виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за ст. 309 КК України в 2020

році 8025 працездатних осіб (82%) не працювали та не навчалися на момент вчинення злочину.

Є об'єктивна обставина, яка значно погіршує становище засуджених останнім часом. До 2020 року за результатами дослідження середній штраф був 850 грн. З 1 липня 2020 року набули чинності **нові норми**, які в 20 разів збільшили розмір штрафу. І вже у 2021 році ми зафіксували такі вироки, де суми штрафу неймовірно великі – **17 000 грн** (у цій справі особа, яка не працює, вчинила злочин вперше, зберігаючи близько 5г канабісу), **34 000 грн** (злочин вчинено вперше, особа працює неофіційно), **59 500 грн** (у цьому випадку особа працює водієм і має родину).

Нині мінімальний розмір штрафу – 17 000 грн. Є випадки застосування ст. 69 КК України (вона дозволяє призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом) – тоді штраф зменшувався до **8 500 грн**.

На жаль, збільшення суми штрафу не спрацює, як у випадку зі штрафами за порушення правил дорожнього руху, тому що коли йдеться про наркозалежність – це не добровільний вибір особи, а хвороба. Як наслідок, особа має проблеми з залежністю, значно погіршується її матеріальне становище, мета покарання у виді виправлення та превенції не досягається.

Штраф є ефективним покаранням, коли покарання буде для засудженого важким, але реальним для виконання. Тому невинуватими є такі розміри штрафів, які апіорі не можуть бути сплачені.

Позбавлення волі на певний строк

Цей вид покарання призначається частіше за наведені у цьому звіті 13,6%, але в більшості випадків застосовується звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Аналіз вироків суду показав, що для застосування позбавлення волі необхідно декілька умов:

- наявність непогашених судимостей;
- вчинення кримінального правопорушення протягом іспитового строку.

Без належної соціальної роботи або медичного втручання залежно від рівня прихильності до наркотичних речовин «наркозлочини» мають високий рівень повторності, тому існує й висока ймовірність порушення умов іспитового строку та вчинення нових злочинів.

У середньому строк позбавлення волі з урахуванням невідбутого попереднього покарання коливається від 2 до 4 років. В окремих випадках призначалися і більше – залежно від попереднього кримінального досвіду та вчинюваного діяння.

Що не так з позбавленням волі на певний строк як видом покарання для осіб, які мають досвід вживання ПАР?

У будь-якому разі діяння відповідно до ст. 309 КК України ненасильницьке. Вживання ПАР не є злочином в Україні. Якщо йдеться про залежність від наркотиків – це високорецидивне захворювання, тому логічно, що без кваліфікованої допомоги особа буде вчиняти й вчиняти одне й те саме діяння, однак наступне

притягнення до кримінальної відповідальності завжди буде лише більш суворим.

Тому позбавлення волі на певний строк як вид покарання для споживачів ПАР є не виправданим в якості спеціальної превенції, оскільки строки настільки невеликі, що це лише ілюзія забезпечення безпеки суспільства.

У країнах, де в пенітенціарних закладах може здійснюватися реабілітація або інша доказова допомога споживачам ПАР – це інколи має сенс. Однак сьогодні в Україні УВП не завжди можуть надавати соціальні, консультативні, реабілітаційні послуги таким особам.

Які заходи проводять для споживачів ПАР під час відбування покарання в Україні

У відповіді на інформаційний запит Департаменту йдеться про те, що в УВП з наркозалежними засудженими реалізується програма диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання наркотичної залежності», яку на сьогодні проходять 808 засуджених.

Оцінити ефективність такої програми неможливо з огляду на відсутність інструментів оцінки ефективності та конкретних заходів, передбачених в самій програмі – вона більше схожа на загальну стратегію чи напрям діяльності в УВП. Її реалізація багато в чому залежить від НУО, які взаємодіють з виправною колонією і така реалізація різниться залежно від регіону.

Наприклад, у Кіровоградській області під час прокурорської перевірки у 2019 році було виявлено, що «індивідуальні програми соціально-виховної та психологічної роботи

із засудженими складаються шаблонно, без урахування віку, ступеня тяжкості вчиненого особою злочину, кількості судимостей, типу його темпераменту тощо. У вказаних програмах належним чином не відображаються зміни у поведінці, поглядах засуджених, відносинах з близькими та іншими засудженими, виникнення нових позитивних або негативних звичок.

Інколи соціально-виховна робота зводиться до роз'яснення умов відбування покарання чи розпорядку дня в колонії. Така робота не є соціально-виховною, а роз'яснювальною і не несе виховного впливу».

Також за інформацією Міністерства юстиції зараз в окремих УВП реалізуються такі пілотні проекти: «Комплексне лікування з використанням препаратів замісної підтримувальної терапії засуджених з психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання опіоїдів», «Програма реабілітації від наркозалежності».

Планується до затвердження **Програма реабілітації для засуджених та осіб, взятих під варту з психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання психоактивних речовин**. Однак, беручи до уваги відсутність кількісної і якісної інформації про структуру споживачів ПАР та наркозалежних в системі УВП є побоювання щодо ефективності такої програми. У будь-якому разі, є необхідність апробації всіх подібних заходів з чіткими критеріями успішності реалізації.

За даними ЦОЗ у 2020 році отримували лікування з використанням препаратів замісної підтримувальної терапії 181 особа з психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання опіоїдів. З них довготривале лікування з використанням препаратів замісної підтримувальної терапії отримували 68 осіб та

детоксикацію пройшли 113 осіб.

Аналогічний річний показник за 2019 рік склав 138 осіб. 51 особа з 138 отримували лікування з використанням замісних підтримувальних препаратів в контексті безперервності. Програми обміну шприців та голки не запроваджено. Це щодо реальної ситуації надання допомоги наркозалежним.

Негативні наслідки ув'язнення:

- втрачаються соціальні зв'язки з родиною
  - особа криміналізується
- вона продовжує не отримувати кваліфіковану допомогу, однак окрім стигми наркозалежного додається стигма засудженого
- з огляду на доступ до наркотиків в установі людина продовжує вживати нелегально, однак тепер зі значно вищим ризиком інфікування ВІЛ та вірусними гепатитами.

На сьогодні УВП для споживачів ПАР та наркозалежних – це дорого, неефективно та в принципі виглядає як ознака безсилля кримінальної юстиції перед медичним діагнозом.

Арешт

Арешт відрізняється від позбавлення волі більш короткими строком (від 1 до 6 місяців), однак суворішими умовами тримання. Тому все,

що стосується позбавлення волі поширюється і на арешт.

Розглянемо приклад рішення, коли застосовано арешт до несудимої раніше особи, який «виявив дикоростучий кущ коноплі, з якого обірвав гілки із листям, тим самим незаконно придбав наркотичний засіб».

Це рішення цікаве не тільки надмірним кримінально-правовим впливом, воно демонструє відсутність єдиної судової практики в межах України щодо однакових діянь.

Так, наприклад, за схожих умов в Україні залежно від регіону особа:

- може бути звільнена за ст. 75 КК України
- засуджена до штрафу
- або ж, як наведено вище – арешт.

Така ситуація свідчить про велике питання єдності та передбачуваності судової практики та потребує окремого детального розгляду як досить значної проблеми правозастосування в Україні.

Обмеження волі

У 2021 році КМУ подав на розгляд Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності, в якому пропонує прибрати обмеження волі як вид кримінально-правового впливу та замінити на новий вид покарання – пробаційний нагляд (такі рішучі дії як мінімум свідчать про неактуальність цього виду покарання).

Утім, позитивним у виправних центрах є те, що за умови, якщо засуджений отримував ЗПТ до прибуття у заклад, передбачається **можливість** продовжувати ЗПТ (до слова, сьогодні така можливість є в СІЗО та виправних центрах).

Що не так з обмеженням волі як видом покарання для наркозалежних?

Менша ізоляція означає більший доступ до ПАР. Так, за окремими **свідченнями**, кількість людей, які вживають наркотики у виправних центрах, коливається між 10% і 40%.

Погоджуємось з тезою, висвітленою у Звіті за результатами дослідження «Вивчення можливостей для впровадження програм обміну шприців в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах», що у виправних центрах перетинаються два потоки засуджених, одні потрапляють туди за рішенням суду за незначні правопорушення, інші – в результаті полегшення вироку. Можна припустити, що, в результаті у таких центрах можуть виникати так звані «тюремні університети» – коли «новачки» отримують освіту при взаємодії з людьми, котрі скоїли тяжкі злочини (або не тяжкі, але не один раз), але відбувають частину терміну у полегшених умовах. Це, в тому числі, може призводити до того, що такі ув'язнені можуть вперше долучатися до вживання наркотиків, відбуваючи покарання у виправному центрі.

Наводимо **приклад рішення**, де під час відбування покарання у виді обмеження волі, особа на пошті забрала наркотичні засоби, і суд призначив покарання знову у виді обмеження волі. Це рішення свідчить одразу

про декілька проблем: легкість доступу до ПАР у поєднанні з відсутністю реабілітаційної роботи зі споживачами, обмеженість кримінально-правового впливу, коли особа вчиняє під час відбування покарання «наркозлочин» – фактично просто продовжується покарання, яке загалом не вирішує проблему.

Виправні роботи

Представлені у малій кількості. З огляду на рівень працюючих осіб до засудження – зрозуміло, чому не застосовується ширше.

Як у випадку з майновими покараннями, не має за мету вирішити проблему прихильності до вживання ПАР, а лише здійснювати кримінально-правовий вплив, що виражається в обмеженнях фінансового характеру.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75-76 КК України)

Найпопулярніше рішення суду – це призначення покарання у виді позбавлення або обмеження волі, а потім на підставі статей 75-76 КК України звільнено з випробуванням.

Насправді, це може бути найефективніший засіб кримінально-правового впливу на споживача ПАР. Однак є умови, про які варто говорити.

В арсеналі звільнення від відбування покарання з випробуванням 8 можливих обов'язків (2 обов'язкових та 6 додаткових). 3-поміж інших найбільше цікавлять у контексті

роботи з наркозалежними:

- виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;
- пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

У 2017 році була затверджена пробаційна програма «Попередження вживання психоактивних речовин», яка на основі когнітивно-поведінкових методів роботи дозволяє протягом 13 занять набути знань та навичок для різних категорій осіб, які залежні від ПАР.

Однак, аналізуючи вирок суду, ми побачили, що у всіх випадках суди призначали такі обов'язки:

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

І жодного рішення про призначення пробаційної програми «Попередження вживання психоактивних речовин».

Теза, що суди призначають таку пробаційну програму у невеликій кількості доводить і офіційна статистика від [ДУ «Центр пробації»](#):

У 2020 до уповноважених органів з питань пробації надійшло на виконання 778 судових рішень, якими покладено на суб'єктів пробації (повнолітніх осіб) обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою. З них лише 134 (17%) – це «Попередження вживання психоактивних речовин».

Порівнюючи кількість засуджених за статтю 309 КК України та кількість призначених цільових пробаційних програм, ми бачимо значну невідповідність. Хоча формула «звільнення з випробуванням + пробаційна програма» видається найбільш ефективним засобом кримінально-правового впливу на осіб, засуджених за ст. 309 КК України. І ось чому:

- майнові види покарань стають занадто дорогими для порушника і жодним чином не вирішують проблему споживання ПАР;
- покарання, пов'язані з обмеженням чи позбавленням волі є дорогими для держави і мають більше недоліків, аніж переваг, у тій формі, в якій вони нині функціонують.

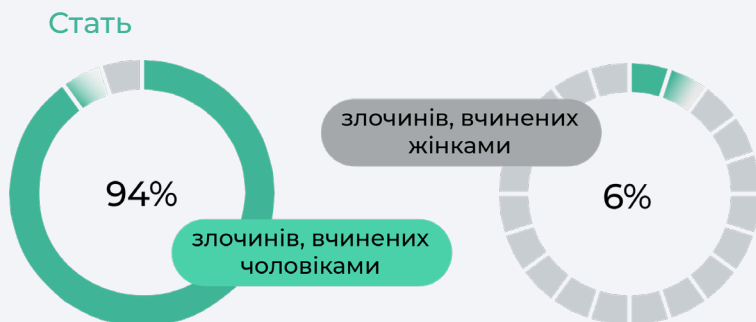
Забезпечення балансу контролю, допомоги та кримінально-правового впливу можливо досягти за допомогою формули «звільнення з випробуванням + пробаційна програма «Попередження вживання психоактивних речовин».

кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочин за ст. 309 КК України

Чому важливо знати соціальні показники осіб, які вчиняють «наркозлочини»?

Відповідь на це питання лежить в площині гендерно-орієнтовного підходу. Тільки після аналізу основних цільових груп можливо створювати ефективні програми, так як споживання ПАР є проблемою не тільки медичною, однак і соціальною. Соціальна робота не може відбуватися ізольовано від інших питань у житті людини, таких як освіта, сімейний стан, робота.

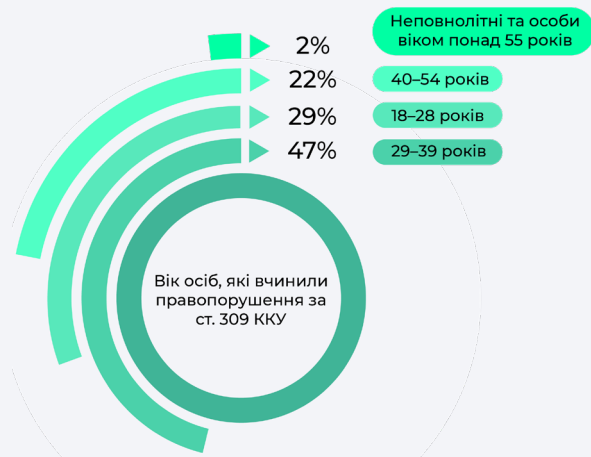
Також з огляду на соціальне становище мають бути різні стратегії роботи із такою особою. Наприклад, людина, яка вживає ін'єкційні наркотики, не має родини, освіти, джерела доходу потребує зовсім інших інтервенцій, аніж особа з вищою освітою, яка вживає канабіс. Підходи, які не ґрунтуються на потребах споживачів ПАР, у підсумку будуть дорогими для держави та неефективними для суспільства.

Серед досліджених вироків суду, злочин у 94% випадків вчиняли чоловіки і тільки у 6% – жінки.

Вік

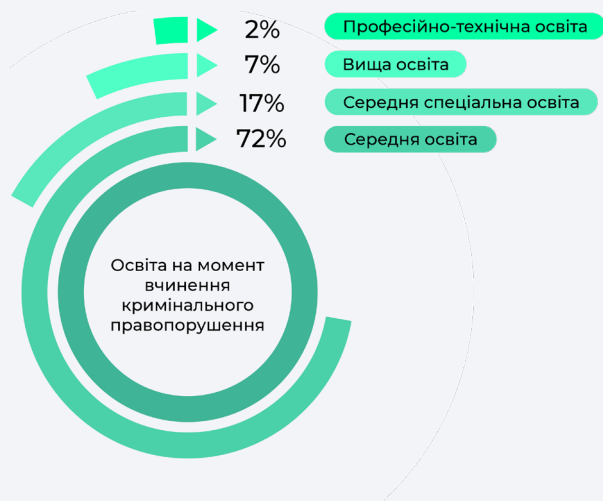
У вироків суду вік не зазначається, тому було використано інформацію з Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2020 рік.

Серед виявлених осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 309 КК України, 47% – це люди 29-39 років, 29% – 18-28 років, 22% – 40-54 років. Усі інші – це неповнолітні та особи у віці понад 55 років.

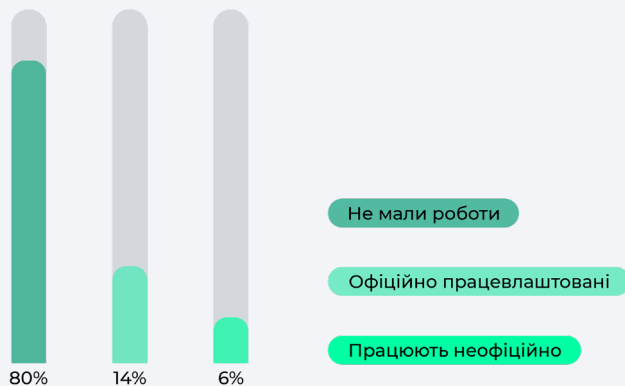
Освіта

На момент вчинення кримінального правопорушення 72% осіб мали середню освіту, 17% – середню спеціальну, 2% – професійно-технічну, 7% – вищу, 2% – незакінчену вищу.

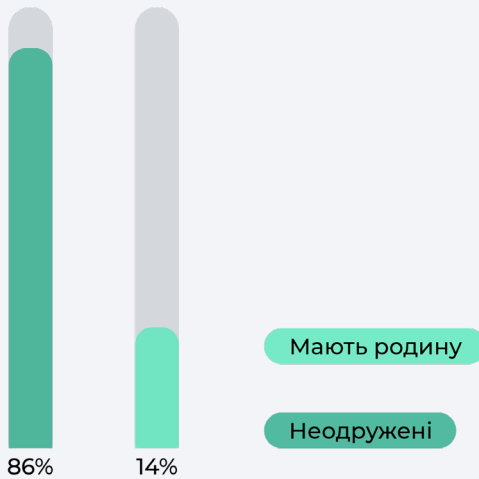

Наявність роботи

80% засуджених, вироки яких було вивчено, на момент вчинення злочину не мали роботи, а відповідно і легального джерела доходу. Офіційно працевлаштовані – 14% засуджених, 6% – працюють неофіційно.

Сімейний стан

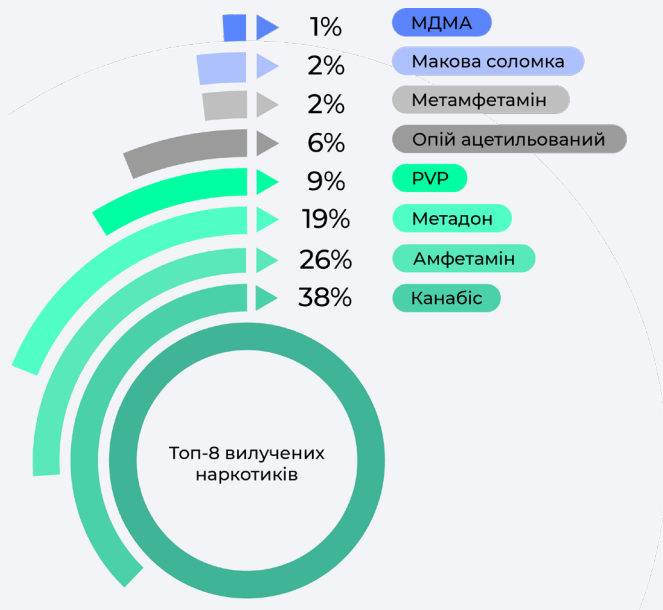
Такі дані свідчать, що цільовою групою для будь-яких інтервенцій є чоловіки працездатного віку, які мають лише середню освіту, неодружені, не працюють. Відповідно, поряд з питаннями попередження вживання ПАР не менш актуальними залишаються набуття спеціальності та подальше працевлаштування для утримання себе, соціалізація та робота з налагодженням стосунків у суспільстві.

Середньостатистичний засуджений за ст. 309 КК України, який потрапив до органів чи установ кримінальної юстиції, – це людина, яка має проблеми не тільки з прихильністю або залежністю від ПАР, супутньою проблемою також є велика дистанція між суспільством, що підтверджує необхідність системної роботи, враховуючи питання протидії стигмі та дискримінації.

Топ-8 вилучених наркотиків в осіб, які були засуджені за ст. 309 КК України

Чим важливий цей показник?

Відомо, що наркополітика в Україні є однією з найбільш суворих, що виявляється у невідповідності міжнародній практиці граничних обсягів наркотичних засобів, за протиправні дії з якими настає кримінальна відповідальність. Аналіз вилучених ПАР демонструє тенденції вживання, що в подальшому сприятиме формуванню більш адекватної наркополітики та вживання попереджувальних заходів.

З невеликими відхиленнями ці дані збігаються зі [Звітом щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік](#). Основні відмінності у тому, що ми розглядаємо не правопорушення, по'язані з наркотиками, а тільки передбачені ст. 309 КК України.

З цієї статистики ми бачимо середній показник вживання наркотиків, що відносяться до групи високого ризику (пов'язані з ін'єкційним способом споживання, виготовлених в «домашніх» умовах (розчин екстракту опію та стимуляторів амфетамінового ряду). Однак і цей показник достатній для того, щоб вважати таких осіб групою ризику щодо інфікування ВІЛ та вірусними гепатитами. Тому профілактика, діагностика, та лікування соціально небезпечних захворювань є також одним з найважливіших напрямів роботи з такою категорією засуджених незалежно від виду покарання.

Узагалі високий показник притягнення до кримінальної відповідальності за зберігання канабісу привертає увагу до правового статусу канабісу для особистого вживання. Це питання неодноразово піднімалося на політичному, науковому, медичному рівнях та широко висвітлювалося у ЗМІ, тому не потребує додаткових аргументів в межах цього дослідження.

Для нашої аналітики важливий накопичувальний кримінально-правовий ефект від вчинення кримінального правопорушення за ст. 309 КК України. Майже 40% осіб засуджені за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання канабісу. Уперше такі особи можуть отримати від штрафу до арешту, і здебільшого не потраплять в УВП. Однак кожен наступний раз кримінальна відповідальність буде посилюватися. У разі вчинення цього кримінального правопорушення протягом року після першого засудження за ч. 1 ст. 309 особі загрожує або доволі великий штраф – від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – або навіть

позбавлення волі на строк до трьох років. І це за умови, що у багатьох країнах світу вживання канабісу є депеналізованим.

Відповідно до проаналізованих рішень, у 34% вироків за ст. 309 КК України розмір вилученої сухої речовини становив до 30 г. Це означає, що при перегляді розмірів наркотичних речовин та збільшення кількості речовини, яку можна зберігати при собі до 30 г за прикладом Канади, є можливість суттєво зменшити кількість злочинів за ст. 309 КК України.

вживання наркотичних речовин як детермінант вчинення злочинів проти власності

Усього станом на 1 липня 2021 року 3 436 осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 305-322 Кримінального кодексу України, становлять 11% від загальної кількості усього масиву осіб, які відбувають таке **покарання**. При цьому слід враховувати, що не всі засуджені за ці злочини є споживачами ПАР. З іншого боку, біоповедінкові дослідження свідчать про 30-60% засуджених в УВП, які мають досвід вживання ПАР. За які злочини тоді потрапляють у в'язницю споживачі ПАР?

Наше дослідження показало, що за вчинення «накрозлочину» можна не отримати реальний строк в УВП, однак вживання ПАР може бути детермінантом вчинення інших злочинів, які передбачають вагомі строки позбавлення волі.

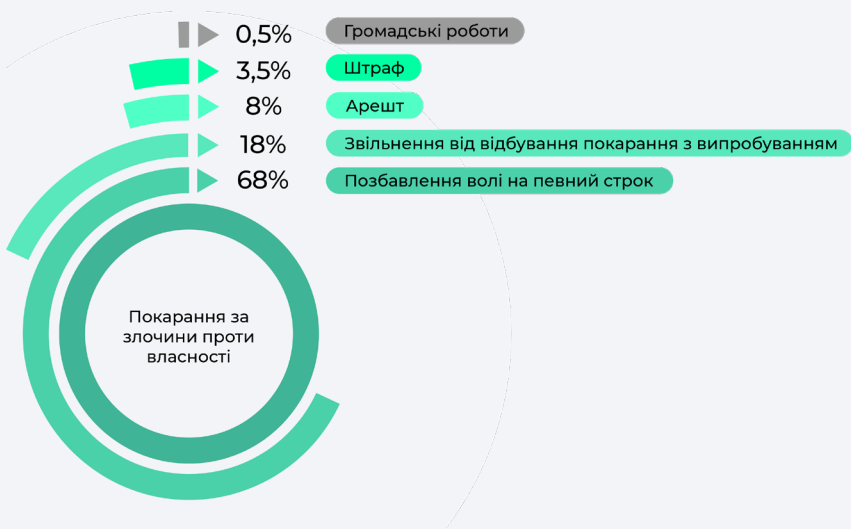
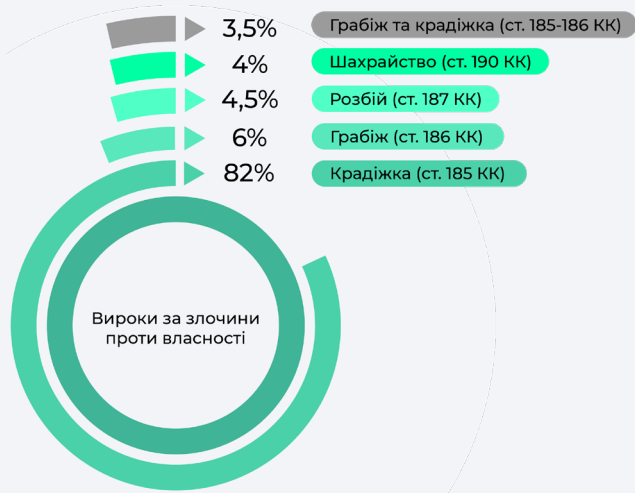
Було вирішено за основу взяти найбільшу групу засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі – це засуджені за злочини проти власності, адже станом на 1 січня 2021 року вони складали 55% від загальної кількості засуджених.

У межах дослідження було вивчено 1 000 вироків судів першої інстанції за 2020-2021 роки за злочини проти власності. Географія дослідження – всі області України та місто Київ. Вибірка формувалася з осіб, які вчинили злочини проти власності та при цьому мали будь-які попередні судимості. Метою пошуку при цьому було визначити кількість осіб, які мали попередні

судимості за ст. 309 КК України.

Ми отримали такі результати:

Серед усіх вироків, які ми дослідили за злочини проти власності:

Усі засуджені у вибірці мали попередні судимості, при чому за ст. 309 КК України – 82%.

Покарання, які отримали засуджені за злочини проти власності:

2 особи були визнані **невинуватими**.

Попередні судимості

У 82% особи мали попередню судимість за ст. 309 КК України.

І в досить багатьох випадках, коли особи були звільнені умовно за «наркозлочини», до нового вироку приєднувався попередній і строки позбавлення волі були досить **значними**.

Наводимо одне з багатьох **рішень суду**, де за вчинене діяння призначається невелике покарання (у цьому випадку рік обмеження волі), однак враховуючи невідбутий іспитовий строк за «наркозлочин», після приєднання невідбутої частини покарання – загальний строк становив 4 роки 2 місяці позбавлення волі.

У цьому разі досвід споживання наркотиків є не тільки детермінантом вчинення злочину, однак реально впливає та збільшує кримінальну відповідальність особи. І це означає не тільки великі строки покарання, однак і заглиблення споживача у кримінальну юстицію, вихід з якої без стигми, рецидиву чи інших негативних наслідків є досить складним та тривалим.

висновки та рекомендації за результатами дослідження

Гіпотеза:

Засуджені за «наркозлочини», пов'язані із зберіганням наркотиків без мети збуту (тобто для власного користування), не отримують кваліфікований соціальний супровід та співрозмірну допомогу, що в подальшому може призводити до вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Висновок: підтверджено.

Рекомендації:

Переглянути основні підходи до наркополітики, замінивши каральне спрямування на підтримку споживачів ПАР й лікування наркозалежних осіб.

При розробці реабілітаційних/соціальних/реінтеграційних програм враховувати соціально-економічні характеристики осіб та рівень прихильності до ПАР.

Гіпотеза:

Практика призначення покарань за «наркозлочини», пов'язані із власним споживанням може призводити до збільшення тюремного населення за рахунок споживачів ПАР.

Висновок: підтверджено.

Рекомендації:

репресивні заходи, які вживаються в державі для протидії наркобізнесу і незаконному обігу наркотиків, не дають позитивних зрушень, а отже, слід застосовувати інші можливості, в тому числі профілактичного характеру, та заходи, не пов'язані з позбавленням волі.

Гіпотеза:

Відсутня адекватна та доказова система роботи із особами в УВП, які мають досвід вживання ПАР, та з особами, які мають психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання ПАР.

Висновок: підтверджено.

Рекомендації:

запровадити спеціальні реабілітаційні програми роботи з споживачами ПАР та наркозалежними в період відбування покарання, увести у практику загальноновизнані програми зменшення шкоди.

The background features a complex network of thin black lines and various geometric shapes. At the top, there's a horizontal line with rounded ends. Below it, a vertical line leads to a large circle with a smaller circle inside, partially overlapping. To the right, another vertical line connects to a smaller circle. Further down, a vertical line leads to a large, vertically-oriented rounded rectangle. At the bottom, a vertical line leads to a large circle, which is connected to a smaller circle on its left. Below this, a vertical line leads to a sunburst-like shape with many thin rays. To the right of the sunburst, a vertical line leads to a rounded rectangle. At the bottom right, another vertical line leads to a rounded rectangle. The overall composition is abstract and modern.

Звіт за результатами дослідження «Наркозлочини»
в системі кримінальної юстиції: можливості для
зменшення в'язничного населення в умовах пандемії
COVID-19. Київ, 2021.